

Сергій РОМАНОВ,
доктор філологічних наук, професор;
Олена ПАШУК,
кандидат філологічних наук, доцент
Волинського національного університету (ВНУ) імені Лесі Українки

«Класики в палітурках». Концепція, структура та навчально-виховний потенціал багатотомних видань

Розкриваються етапи підготовки до друку видань творів українських класиків – Лесі Українки та Олени Пчілки. Розглянуто концепцію обох проєктів, починаючи із обґрунтування задуму й утвердження структури і до вимог роботи з кожним текстом. Здійснено порівняння особливостей Повного зібрання творів та Зібрання творів, у кожному з випадків виявлено особливості представлення інтелектуально-духовної спадщини митців.

Ключові слова: видання, класика, твір, текст, коментар, читач, культура.

Serhii Romanov, Olena Pashuk. „Classics in Hardcover”: Concept, Structure, and the Educational Potential of Multi-Volume Editions.

The article examines the stages of preparing multi-volume editions of the works of Ukrainian classical authors – Lesia Ukrainka and Olena Pchilka – for publication. It analyzes the conceptual frameworks of both publishing projects, from the substantiation of the initial idea and the establishment of the structural design to the requirements for working with each individual text. A comparative analysis of the Complete Works and the Collected Works editions is carried out, identifying in each case the specific features of presenting the intellectual and spiritual heritage of the authors.

Keywords: edition, classics, literary work, text, commentary, reader, culture.

Уплив літератури на формування особистості – проблема не нова, навіть дуже давня. І хоч у нинішніх часах друковане слово поступово втрачає свої позиції, фактор читання як індивідуального зростання лишається ще достаньо впливовим механізмом виховання. Тому вагомі в національному просторі видавничі проєкти, на щастя, привертають увагу громадськості. На останні п'ять років в українській культурі припало два знаменні ювілеї. Обидва стосуються письменниць з відомої родини, найтісніше пов'язаної з Волинню. У 2021 році відзначалось 150-ліття від дня народження Лесі Українки, а в 2024-му – 175-ліття Олени Пчілки. Як не дивно це усвідомлювати, але за всі ці довгі часи присутності в культурі жодна з письменниць не здобулася на повне зібрання творів.

Власне, що стосується Лесі Українки, то історія знає п'ять спроб представити її доробок великим корпусом. Це зібрання творів у 7 томах (Київ–Харків, 1923–1925), підготоване за безпосередньої участі родини авторки, зокрема матері, сестри, чоловіка. Видання творів у 12 томах (Київ–Харків, 1927–1930), яке ще називають «неокласичним», через участь у роботі інтелектуалів названого київського кола. Цей проєкт здобувся на перевидання зусиллями діаспори (Нью-Йорк, 1953–1954). У так звані

пізньорадянські часи вийшло ще три видання, що дивно радянською ж традицією у просторіччі прийнято співвідносити з тогочасними правителями СРСР. Так, у 1951–1956 рр. в Києві вийшов синій (за кольором палітурки) «сталінський» п'ятитомник. У 1963–1965 рр., там же, в столиці (видання класиків, як і важливі ідеологічні речі публікували тільки в центрі) з'явився червоний «хрущовський» десятитомник. І в уже застійні 1975–1979 рр. побачило світ жовте дванадцятитомне «брежнєвське» видання.

Із очевидних причин жодне з перелічених видань не було повним. Зрозуміло, що в умовах російсько-радянської окупації далеко не всі твори, такі, скажімо як драматична поема «Бояриня», могли бути опублікованими. А ті, що публікувалися, зазнавали цензорських утручань та купірування. Та й, коли говорити про перші видавничі проєкти, не всі твори Лесі Українки були на той час віднайдені чи просто навіть авторизовані.

«Випадок» Олени Пчілки під цим оглядом куди складніший. Вона, поза сумнівом, є однією із центральних постатей української культури. Її письменницька, публіцистична, мемуарна, перекладацька, літературознавча, фольклористична, етнографічна, редакторська, видавничая праця уповні відповідає статусу першої жінки-академіка України.

На жаль, цей подвижницький чин знайшов дуже невеликий відгук у співвітчизників.

Унаслідок ідеологічних радянських заборон та інертності перших десятиліть незалежності українці не мають повноцінного уявлення про великого митця і громадянку. А на читача чекає великий і оригінальний інтелектуально-творчий доробок. Без оприлюднення звершеного Оленою Пчілкою за майже шість десятиліть подвижницької праці не можлива реальна оцінка, а тим більше інтерпретація її життєвого і творчого шляху. Не доводиться говорити й про належне усвідомлення величезного значення цієї постаті для культурних і державотворчих процесів, починаючи з останньої чверті XIX ст. і аж до нашого часу.

У нинішньому національному просторі Олена Пчілка присутня лише кількома окремими виданнями переважно художніх творів. Прикро, що найпрезентативніші з цих видань належать уже давно минулим епохам. Частина текстів авторки виходила друком за її життя: періодика та кілька окремих видань часів царської Росії й Австро-Угорщини, нечисленні українські видання 1917–1921 рр., перше десятиліття УРСР. Найвагомішими тут є книжка оригінальних поезій і переспівів «Думки-мережанки» (Київ, 1886), видання драм «Сужена не огужена» (Київ, 1881) і «Світова річ» (Київ, 1908), три випуски художньої прози (Київ, 1907, 1909, 1911) та підсумкова збірка «Оповідання: з автобіографією» (Харків, 1930). Окрім художніх речей, виходило дещо й із мемуарних та наукових праць: спогади про М. Старицького (Київ, 1904) і М. Лисенка (Київ, 1914), «Українські колядки» (Київ, 1903), «Український народний орнамент» (Київ, 1876; праця перевидавалася п'ять разів). У пізньорадянські часи вийшло три видання: дві збірки «Творів» (Київ, 1971 і 1988) і невеликий том поезії, прози й фольклору для малих читачів «Годі, діточки, вам спать...» (Київ, 1991). У часи Незалежності, окрім принагідних перевидань, теж вийшло тільки три нові книги. «Викинуті українці» (Київ, 2006) представляють публіцистику Олени Пчілки – редакторки часопису «Рідний Край». Інші дві книги – упорядковані світлої пам'яті Ларисою Мірошніченко: автобіографічний нарис «Золоті дні золотого дитячого віку» (Київ, 2010) та збірник драм «Український дитячий театр» (Київ, 2016).

Чимало перелічених видань, особливо російського царського та радянського часів, зазнавали цензурних, редакторських, коректорських втручань, а тому не можуть уповні вважатися авторськими. Окрім того, вони виходили тільки один раз і сьогодні майже не доступні читачам. Багато текстів Олени Пчілки взагалі ніколи не друкувалося. На щастя, в українських

та зарубіжних архівах зберігся великий рукописний масив текстів письменниці. Його опрацювання, а також пошук, авторизація і кодифікація першодруків авторки з метою підготовки корпусу її творів – одне з першочергових завдань сучасної української гуманітаристики.

Узятися до виконання такого масштабу проєктів виявив готовність Волинський національний університет імені Лесі Українки. Фактично вже з початку 2000-х років ВНУ стає потужним центром вивчення, видання і популяризації національної культурної спадщини та її творців. Пріоритет у цій роботі віддано родині Драгоманових-Косачів. Установа має необхідний досвід успішної реалізації національного та регіонального рівня проєктів видання творів Лесі Українки (зокрема, серії двомовних видань драми-феєрії «Лісова пісня»), численних збірників документів, матеріалів, статей та ін. Від 2006 року в структурі університету діє Науково-дослідний інститут Лесі Українки та Музей Лесі Українки зі своїми бібліотеками, архівами, меморіальними колекціями. Плідно в означеному напрямку працюють літературні та мовні кафедри факультету філології та журналістики, фахівці яких складають основу волинської філологічної школи. Окрім того, університет має належну матеріально-технічну базу для впровадження західної практики ведення масштабних наукових проєктів силами вишу.

Отож, з огляду на знаменні ювілеї Лесі Українки й Олени Пчілки з'явилася перспектива представити Україні та світу їхній багатогранний доробок. Реалізація проєктів Повного зібрання творів Лесі Українки та Зібрання творів Олени Пчілки дозволить говорити і про відповідний розвиток нашої науки та культури, і про належне вшанування найяскравіших постатей національної культури.

Розроблені координаційною групою проєкти передбачали підготовку та видання творів українських класиків у належних, вільних від редакторських втручань і цензурної сваволі варіантах. Проєкти передбачали серйозну науково-дослідну роботу. Адже справа вимагала не лише опрацювання кожного окремого твору, перекладу, наукової праці чи листа письменниці на джерелознавчо-текстологічному рівні, а й підготовку історико-філологічних коментарів та приміток до кожного із текстів.

Обидва видання базувалося на низці визначальних критеріїв, основними з яких були такі:

- відповідальність за фаховий рівень підготовки лежить на редакційній колегії;
- кожен том проходить наскрізне незалежне редагування;

– принцип подання матеріалу – жанрово-хронологічний;

– кожен жанровий блок (том чи томи) відкривається передмовою;

– до видання мають увійти всі віднайдені тексти письменниць (рукописні, першодруки та передруки); відтак важливою буде пошукова робота упорядників, адже не всі тексти письменниці віднайдено й атрибутовано;

– в окремих випадках, окрім закінчених текстів, треба подати й незавершені твори, фрагменти, задуми, начерки, нотатки тощо;

– в окремих випадках, окрім визначеного упорядником основного варіанта тексту, треба подавати його варіанти та фрагменти;

– визначальний для роботи – авторський рукопис; за відсутності авторського рукопису або його нечитабельності пріоритет віддавати першодрукові та, в окремих випадках, авторитетним перевиданням;

– окрім звірки з рукописом, бажаною є також звірка з першодруками текстів (особливо з прижиттєвими виданнями);

– у процесі звірки відновлювати купюри, редакторські пропуски, цензурні вилучення тощо, які потрібно прописувати спеціальним коментарем;

– очевидні друкарські помилки чи описки виправляти без спеціальних застережень;

– відновлювати і коментувати посвяти до всіх творів;

– пропущені слова, частини слів відновлювати у квадратних дужках;

– максимально точно датувати тексти, тобто встановлювати не тільки час завершення твору, а й період роботи над ним; для поетичних текстів за можливості варто подати загальне датування циклу та кожного окремого тексту; якщо дата проставлена авторкою, то вона подається під текстом (датування є частиною тексту);

– максимально зберегти авторську мову;

– зберігати авторські особливості графічної подачі тексту (імена персонажів, ремарки, графіку строф і рядків, ноти тощо).

Обидва проекти розбудовувалися за тематичними напрямками-блоками. Кожен блок відкривається новим портретом авторки, передмовою, а кожен том має ілюстративний блок (зразки рукописів, світлини й живопис, першодруки важливих творів тощо). Том має дві загальні частини; перша – це художні тексти письменниць, другу віддано під ґрунтовний і доволі значний обсягом науковий коментар, в основних проявах – текстологічний, історико-філологічний та реальний. Деякі томи супроводжено відповідними покажчиками (покажчик творів, іменний тощо).

Повне зібрання творів Лесі Українки представлено у восьми тематичних блоках: драматичні твори (1–4 томи), поезія та ліро-епічні поеми (5 том), художня проза (6 том), літературна критика та публіцистика (7 том), переклади (8 том), записи народної творчості та пісні, записані з голосу Лесі Українки (9 том), «Стародавня історія східних народів» та конспекти, виписки, нотатки (10 том), листи (11–14 томи).

Зібрання творів Олени Пчілки представляють дев'ять блоків: поетичні та ліро-епічні твори (1 том), художня проза (2 том), драматичні твори (3–4 томи), твори для дітей та юнацтва (5 том), публіцистика, фейлетони, літературна, театральна-мистецька критика та шевченкіана (6–7 томи), спогади й літературні портрети (8 том), переклади і переспіви (9 том), етнографічні та фольклористичні праці (10 том), листи (11–12 томи).

Певна річ, що Повне зібрання творів, яким є 14-томник Лесі Українки, концептуально відрізняється від Зібрання творів, яким було запроєктовано 12-томник Олени Пчілки. До повних зібрань творів письменників необхідним є введення усього, написаного рукою митця. Ідеться не лише про фрагменти, задуми чи ескізи творів, а й про варіанти окремих фраз, речень і навіть слів. Уповні стосується сказане й ділових записів, принагідних нотаток, виписок тощо. Це, наприклад, стосувалося перекладів Лесею Українкою комерційної документації, за які вона бралася заради заробітку. А ще повне зібрання вимагає докладнішого, властиво порядкового коментаря.

Отож, є можливість порівняти особливості двох проєктів – відмінності 12-томника Олени Пчілки від 14-томника Лесі Українки – за певними визначальними критеріями.

Джерельна основа видання:

– рукописи, прижиттєві видання, першодруки, передруки;

– пріоритет був за рукописом, але в багатьох випадках визначальними робилися друквані варіанти (звірка з рукописом не ставала dokonечною).

Принципи добору текстів:

– у зібранні творів пріоритет застерігається за авторським (канонічним) варіантом тексту;

– зібранням творів передбачено варіативність у доборі та текстуальному наповненні кожного тому (не обов'язково публікація усіх текстів Олени Пчілки, незавершених творів, фрагментів тощо);

– у коментарях не обов'язково подавати випущені чи вилучені фрагменти творів, варіанти речень чи слів;

– залучення текстів сумнівного або недостатньо підтвердженого авторства, а також текстів, які створені у співавторстві, віддається на розсуд редакційної групи

блоку (тому); специфіка авторизації таких текстів окремо обумовлюється в коментарі;

– до 12-томника включаються переклади і переспіви Олени Пчілки з російської літератури (за потреби, зі спеціальним коментарем).

Принципи коментування:

– коментар плановано спрощений, але, за потреби, детальніше прописувались певні (або всі) визначальні рівні;

– плановано було подавати хоча б спрощену історію тексту (текстологічний коментар);

– доцільно було, бодай для значущих текстів, відтворювати контекстуальні поля його появи та побутування (історико-філологічний коментар);

– за необхідності, доречно було розтлумачувати малознайомі чи невідомі реалії, представлені в тексті (реальний коментар).

Мовні засади проєкту:

– адаптація до сучасної графіки й орфографії потрібна і можлива (написання ярижкою, драгоманівкою слід було перевести на сучасну українську графіку), але вона не повинна змінювати авторського звучання слів і словоформ;

– варто було зберегти лексику, а також звичні для тодішнього літературного стандарту та / або характерні для мови Олени Пчілки морфологічні, словотвірні та фонетичні варіанти безвідносно до їхнього статусу в сучасній українській мові;

– якщо сама Олена Пчілка навіть в одному тексті допускала різні написання слів, то в такому разі слід було обирати один варіант – той, який має більшу частотність у тексті або який авторка в тому самому творі почала вживати пізніше.

Обидва реалізовані Волинським національним університетом науково-видавничі проєкти є складниками великої роботи з повернення української класики. Себто повернення найповнішого корпусу нашого духовно-інтелектуального спадку, справжніх і повних (нецензурованих, некупюрованих непроскрибованих) текстів і адекватних, глибинних коментарів до них.

Повне зібрання творів Лесі Українки в 14-ти томах – це ще й продовження роботи подвижників української науки, які готували до друку і видавали спадщину великої письменниці.

Натомість Зібрання творів Олени Пчілки в 12-ти томах є новаторським і, без перебільшення, знаковим проєктом в українському культурному просторі. Загалом громадськість здогадується, що Олена Пчілка – важлива постать у нашій культурі. Дехто навіть чув,

що це перша жінка-академік. Але внаслідок радянських заборон та інертності перших десятиліть незалежності українці не мають повноцінного уявлення про свою видатну співвітчизницю. Тож на всіх читачів чекає великий, оригінальний і майже незнаний інтелектуально-творчий доробок. А це близько шести десятиліть подвижницької праці. Направду українцям доведеться переоцінити, власне, вперше реально оцінити масштаб постаті Олени Пчілки, її вагу і роль у культурних і державотворчих процесах, починаючи з останньої третини XIX ст. і аж до кінця 1920-х рр. Нарешті читачі вповні досягнуть її майстерність і глибину як оригінального лірика, прозаїка, драматурга, публіциста, мемуариста, літературного критика, театрознавця, перекладача, етнографа, фольклориста, редактора.

Оприлюднені твори суттєво підважують, та що там – доценту руйнують ту плутаницю міфів, якими постать Олени Пчілки обкручено ще від початків її входження у культуру. Зокрема, про суто жіночий (жіночний) характер її письма, а отже, вторинність її творчості стосовно великих сучасників (переважно чоловіків) і навіть наступників – власної доньки, приміром. Про те, що коли Пчілка й письменниця, то хіба дитяча; і взагалі примітна тільки тим, що стала матір'ю Лесі Українки. Про те, що вона антисемітка, полонофобка, антиєвропейка й узагалі заскоружла народниця-консерваторка, ледь не ретроградка. А ще ж авторитарність у родинному колі, викличність і заїдливість у громадському житті, диктат і сваволя у ведених наукових, редакторсько-видавничих, літературних проєктах і т. д. і т. п. Упевнено можна сказати – українці не знають Олени Пчілки. Такої Олени Пчілки не знають точно. Прийшов час із нею познайомитись. Велика Матір для усіх своїх дітей, вона постає такою і для усіх українців.

Повне зібрання творів Лесі Українки в 14-ти томах, як і Зібрання творів Олени Пчілки в 12-ти, – це тільки етапи розвою української науки. Наші наступники – віриться, що не в такому вже й далекому майбутньому, – підготують і випустять друком нові, кращі зібрання творів наших великих митців. Так, зрештою, і рухається культурний процес, стає можливим національний та індивідуальний розвиток. Окрім того, національна класика завжди актуальна й у навчально-виховному процесі. І викладачі, й учні почуватимуться певніше, маючи справу з адекватними авторському баченню, науково вивіреними й належно прокоментованими корпусами текстів.

Використані джерела

1. Пчілка Олена. Зібр. тв. : у 12 т. / редкол. Ю. Громик, І. Констанкевич та ін. Житомир–Луцьк : Букдрук, 2024.
2. Українка Леся. Повне академічне зібр. тв. : у 14 т. / редкол. В. Агеєва, Ю. Громик та ін. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021.